

* * *

УДК 325.3(430)«189/190»

С.С. Троян

**КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА КАЙЗЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ
У ФОРМАТІ БОРОТЬБИ ЗА «МІСЦЕ ПІД СОНЦЕМ»
(1896-1900 РОКИ)**

У статті розкрито взаємозв'язок між колоніальною політикою і вступом кайзерівської Німеччини на шлях «світової політики» у 1896-1900 роках. Висвітлено хід німецької колоніальної експансії в Китаї, Океанії й Африці та її вплив на розроблення і прийняття рейхстагом законів про розбудову могутнього військово-морського флоту.

***Ключові слова:** Німецька імперія, колоніальна політика, «світова політика», військово-морський флот.*

Характерною особливістю політичного розвитку та діяльності Німецької імперії на міжнародній арені в останнє десятиліття XIX століття стало подальше посилення шовіністичних тенденцій у німецькому суспільстві. Вони справили визначальний вплив, поряд з геополітичною теорією й експансіоністськими пангерманськими ідеями, на колоніальну діяльність і перехід на доктринальному та конкретно-практичному рівнях до «світової політики» і створення потужного військово-морського флоту. Підписання Гельголанд-Занзибарського договору 1890 року і зміни у зовнішньополітичному курсі Німеччини після відставки канцлера Бісмарка призвели до нової активізації націоналістичних сил. Керуючись насамперед ідеями континентального (серединноєвропейського) розширення, колоніалізму та експансіонізму взагалі, вони прагнули до посилення німецьких позицій як у Європі, так і в світі шляхом активізації участі імперії Вільгельма II у завершальному етапі поділу світу.

Мета наукової розвідки – показати взаємозв'язок між колоніальною політикою і вступом кайзерівської Німеччини на шлях боротьби за «місце під сонцем» у глобальній системі міжнародних відносин.

Наприкінці XIX століття німецькі колоніальні кола, керуючись своїми геополітичними міркуваннями, розробили широку програму територіальних завоювань за межами Європи [1, Bd. 14 (1), №38064]. Вона була, з одного боку, своєрідним ескізом майбутньої великої картини переділу світу на користь кайзерівської Німеччини, а з іншого – ввібрала багато елементів, які свідчили про напрями реалізації цієї генеральної програми. Головні об'єкти німецької колоніальної експансії знаходилися в Африці (Ангола, Мозамбик, Занзібар, Пемба, Золотий берег і гирло ріки Вольта), Океанії (Каролінські острови й острови Самоа) і Східній Азії (острів Тимор, архіпелаг Сулу, філіппінський острів Мінданао). Тобто більша частина детально розробленої програми передбачала переділ колоніальних володінь Іспанії та Португалії, а також частково Англії та США на користь Німеччини. Вона намагалась розширити свої колоніальні володіння в Африці й створити свого роду острівну колоніальну імперію на Тихому океані.

Зауважимо, що подібний проект невідомого автора, який фактично став експансіоністською основою цієї програми, з'явився набагато раніше – наприкінці 1870-их років, тобто ще до перших офіційних заокеанських колоніальних загарбань кайзерівської Німеччини. Він відображав континентальні й заокеанські устремління пропагандистів німецького колоніалізму та експансіонізму і був спрямований на створення «Великої Німеччини» [2] В основу плану були покладені ідеї про перевагу німців над іншими народами, їх особливу місію в історії людського суспільства. Через деякий час саме ці положення взяли на озброєння пангерманці, які на початку 90-их років створили свою організацію – Пангерманський союз.

Автор проекту вважав, що «Велика Німеччина» повинна виникнути в результаті підписання Німецькою імперією договорів із Францією, Великобританією, Росією та передачі їй ряду територій у Європі й

колоніальних володінь цих держав. Зокрема, Німеччина одержала б англійські, французькі, бельгійські та португальські колонії в Африці – Того, Камерун, Конго, область озера Чад, Східну Африку, Анголу, землю Людерица, Мадагаскар, Коморські острови, острови. Реюньон, Обок, Зеленого Мису, Сан-Томе й Принсіпі – загальною площею 8,9 млн. кв. км і з населенням 44,2 млн. чол. Окрім того, колоніями Німеччини мали стати іспанські Каролінські острови, низка територій, які належали Англії й Франції та знаходилися в Азії й Океанії. Загальна площа територій німецьких колоній і протекторатів дорівнювала би приблизно 23 млн. кв. км, а населення – 136,5 млн. жителів [3]. Невідомий автор уважав, що згідно зі статтею 13 запропонованого ним проекту договору між Англією та Німеччиною, вони б розділили між собою Південну Америку. В Європі найбільшим завоюванням кайзера були б Голландія й Бельгія, згоду на входження яких до рейху, згідно з Брюссельським мирним договором, давала Франція [4].

Автор проекту прийшов до висновку, що шляхом «вищеописаної боротьби й державних договорів німецький народ досягне потрібного йому «місця під сонцем», заслуженого ним своїми військовими звитягами, своїм значенням у світовій торгівлі й своєю загальною культурою». Він з гордістю підсумовував, що після цього німецький народ «вступить у володіння чотирма світовими областями: Середньою Африкою, Середньою Азією, Південно-Східною Азією та Південною Америкою» [5]. Як відомо, згодом значна частина названих територій Африки й Океанії дійсно ввійшла до складу колоніальних володінь кайзерівської Німеччини. Це ще раз підтверджує зв'язок кількох колоніально-пропагандистських планів та теоретичних положень колоніального питання в Німеччині з практичною колоніальною діяльністю німців.

Прагнучи реалізувати ці плани, німці ще в 1884-1885 роках приступили до заокеанських колоніальних анексій і заволоділи територіями Південно-Західної Африки, Того, Камеруну, Нової Гвінеї, Самоа. Впродовж 90-их років XIX століття Німеччина здійснила низку нових колоніальних загарбань в Азії, Океанії й Африці. Її колоніями стали колишні володіння Іспанії й Португалії та землі на території Китаю. У результаті остаточно склалася Німецька колоніальна імперія, яка поступалася за площею тільки Британській і Французькій.

Одним з головних об'єктів німецьких колоніальних зазіхань у цей час став Китай. Ще у 1869-1870 роках відомий географ і мандрівник Ф.Ріхтгофен запропонував Бісмарку оволодіти одним з портів на тихоокеанському узбережжі Китаю з метою розвитку торгівлі Пруссії з Далеким Сходом. Він, зокрема, звернув увагу на вигідне розташування островів Чжоушань [1, Вд. 14(1), №3645]. Але тоді цей проект, як і подібні йому, залишилися без уваги, що пояснювалося зосередженістю Бісмарка перш за все на європейських справах і турботою про зміцнення внутрішніх основ новоствореної Німецької імперії. Про нього згадали тільки через чверть століття, коли впливові кола німецького капіталу почали чинити тиск на уряд з метою захоплення «опорного пункту» в Китаї. За цей час інтереси зацікавлених кіл до

справ на Далекому Сході значно зросли. Після встановлення у 1886 році регулярної морської лінії переживала піднесення німецька торгівля з Китаєм. У дипломатичних документах є відомості, що щорічний товарообіг між обома країнами становив 400 млн. марок [1, Bd. 9, № 2219].

Разом з тим, у Китаї зростали самостійні інтереси німецької фінансової групи, яка була представлена створеним у 1889 році Німецько-Азіатським банком. Німецькі фабриканти і заводчики, крупні торговці та експортери, банківські кола й власники пароплавів дуже сильно нажилися на японо-китайській війні 1894-1895 років. Для посилення своїх позицій у Китаї і щоб не відстати від інших держав (Росії, Японії, Англії, США, Франції), Німеччина за рекомендацією адмірала А. фон Тірпіца вирішила захопити Цзяочжоу (Кіао-Чао) і приморську провінцію Шаньдун. При цьому, як відзначав німецький дипломатичний представник у Пекіні барон Е.Гейкінг у розмові зі своїм російським колегою О.Павловим, яка відбулася в березні 1897 року, такий крок мав передувати наступним двом: надати німецьким офіцерам право брати участь у модернізації китайських збройних сил і забезпечити німецькому капіталу як мінімум рівної з капіталом інших держав участі у будівництві залізниць [6].

Німці шукали тільки привід для реалізації своїх колоніальних планів у Китаї. Про це згадував другий секретар російської місії Ю.Соловйов: «Увесь 1897 рік пройшов у Пекіні під знаком очікування виступу Німеччини. Німці шукали найменшого приводу, щоб спровокувати інцидент і використати його у своїх цілях, інакше кажучи, щоб одержати хоча б привід якого-небудь права перейти до політичних загарбань... Кінець кінцем, у жовтні (листопаді) 1897 року, як цинічно відзначали пекінські колеги Гейкінга, німцям «пощастило». У Шаньдунській провінції знайшли убитими двох місіонерів» [7, с. 55-56].

На це ж звернув увагу вже згадуваний Павлов у своєму донесенні про інспірований німцями напад натовпу китайців в Учані на екіпаж німецького крейсера «Когтагон». Дипломат писав: «Інцидент був сильно роздутий самими німцями у Китаї, й говорили про можливі наслідки... Я цілком переконаний, що якби наступного дня не прийшла звістка про сумний випадок з німецькими місіонерами в Шаньдуні, німецький посланець або командуючий німецькою ескадрою так чи інакше найближчим часом створили який-небудь новий інцидент, яким німецький уряд міг би тоді скористатися у своїх цілях» [8]. Таким чином, 4 листопада 1897 року два католицьких патери Ніс і Хенле, які належали до однієї з численних німецьких релігійних місій у південному Шаньдуні, заночували в одному з сіл і були вбиті бандою озброєних китайців. Ця подія стала формальним приводом для відкритої колоніальної експансії Німеччини у Китаї.

Німецький соціал-демократ Б.Шенланк у своєму виступі з трибуни рейхстагу звертав увагу на заяву консервативної «Kreuzzeitung». Газета писала: «Отже, настав момент здобути на китайській землі тверду позицію, яку ми вже давно повинні були б мати... Адже неможливо

чекати, поки китайці самі ввічливо нас попросять, щоб ми коли-небудь здійснили, нарешті вторгнення» [19, Bd. 1, 6.12.1897, S. 51].

Вільгельм II наказав послати в Цзяочжоу німецьку ескадру й оволодіти бухтою, а потім Шаньдунським півостровом. У відповідь на пропозицію канцлера Гогенлоє бути обережним імператор відповів: «Ми повинні неминуче використати цей прекрасний випадок перш, ніж якась інша держава не почне підбурювати Китай або прийде йому на допомогу. Тепер або ніколи» [1, Bd. 14(1), № 3689].

14 листопада 1897 року німецька ескадра на чолі з адміралом О.Дидерихсом прибула в Цзяочжоу і висадила десант. Китайський гарнізон без бою здав порт й укріплення. Того ж дня німецький адмірал прокламацією проголосив зайняття бухти, всіх розташованих у ній островів та прилеглих територій [10, с. 50]. Захоплений порт вирішено було використовувати як опорний пункт для загарбання китайської території. Новий статс-секретар німецького МЗС Б.Бюлов уже в своєму першому виступі у рейхстазі 6 грудня 1897 року заявив: «Ми повинні вимагати, щоб німецький місіонер, німецький підприємець, німецькі товари, німецький флот і німецький корабель користувалися у Китаї такою ж увагою, якою користуються представники інших держав... Німеччина прагне оберігати свої інтереси в Китаї і Вест-Індії, не проявляючи жодної слабкості» [9, Bd. 1, 6.12.1897, S. 60].

Остаточо договір між Німеччиною і Китаєм був підписаний 6 березня 1898 року Німеччина одержала в оренду на 99 років бухту Цзяочжоу для організації військово-морської бази і добилася монопольного права на спорудження залізниць у Шаньдуні та на вільну експлуатацію там гірських надр.

Після зайняття деяких китайських територій особливої актуальності влітку 1898 року в зв'язку з посиленою підготовкою Англії до війни проти бурських республік Трансвааль і Оранжева набуло для Німеччини питання про поділ португальських колоній. Німецький колоніалізм прагнув узамін картбланшу Великобританії на агресію проти бурів одержати колоніальні компенсації в Африці. «... Я спробую, – повідомляв німецький посол у Лондоні граф Гатцфельд, – зайняти таку позицію, що тепер уже справа Солсбері повідомляти мені, які поступки англійці готові зробити нам у португальських колоніях в Африці» [11, Bd. 1, S. 277].

Англія на перших порах прагнула самостійно захопити колоніальні володіння Португалії, яка у той час знаходилася на грані фінансового і політичного краху. Однак у Лондоні змушені були рахуватися з можливим опором з боку Німеччини, яка заявила про свою зацікавленість у територіальних та фінансових питаннях на півдні Африки. Гатцфельд у відповідь на запит британського прем'єра Солсбері заявив: «Німеччина в усякому випадку повинна мати Анголу й північну частину Мозамбіку. Тоді Англія досягне своєї бажаної мети – Делагоа, з усім, що це означає для Трансваалю, а ми відмовимося там від наших важливих інтересів, за які ми можемо вимагати відповідних компенсацій. Якщо німецькі вимоги відносно португальських колоній здаються Англії надмірними, то остання може

запропонувати Німеччині інші «об'єкти компенсації», наприклад Занзибар» [1, Bd. 14(1), №3817]. Окрім того, Німеччина вимагала, щоб Англія негайно передала їй бухту Уолфішбей і пообіцяла підтримати в майбутньому, коли на порядок денний стане питання про португальську частину Тимору. Такою була ціна німецького уряду за відмову від підтримки бурських республік.

Безумовно, на нашу думку, якби така колоніальна програма була реалізована, то це стало б найбільшим успіхом німецької дипломатії. По-перше, Німеччина відкривала собі шлях до захоплення великих колоніальних володінь в Африці, які в два рази переважали за розмірами територію самої Німеччини. По-друге, вона досягала виходу своїх колоній у Східній Африці до Замбезі, а в Південно-Західній Африці – до Тигрової бухти (Тайгербей). По-третє, німці здобували два важливих опорних пункти в районі Конго і Голландської Індії.

У кінцевому підсумку після довгих дискусій і взаємних поступок Німеччина досягла угоди з Англією. 30 серпня 1898 року були підписані дві конвенції, одна з яких абсолютно секретна. Вона передбачала умови поділу португальських колоній: «Якщо виявиться неможливим зберегти недоторканість володінь Португалії, розташованих в Африці – на південь від Екватора і в Тиморі, то Англія і Німеччина нададуть один одному в указаних областях свободу дій» [12, с. 100-101]. Вони погоджувалися також не допускати до поділу цих колоній нікого стороннього. Наперед передбачаючи можливість банкрутства Португалії, договір надав Німеччині право одержувати митні збори у південній частині Анголи і в частині Мозамбіку на південь від річки Замбезі.

Англо-німецька угода не залишилася абсолютною таємницею. Щоправда, ореол таємничості знову зробив реальною, як ми переконані, безпідставно, можливість приєднання Великобританії до Троїстої угоди. Так, португальський посланець у Мадриді Маседо, за повідомленням з Іспанії російського посла Д.Шевича, вважав, що Німеччина збирається одержати вигоду: а) з договору з Англією на ґрунті колоніальної політики в Африці, б) з участі у фінансових операціях, в) з тісного зближення з Англією. Маседо підкреслив: «Словом, є всі підстави припускати, що якщо англійський уряд ще не повністю примкнув до Троїстого союзу, то по крайній мірі з головних питань, які мотивували цей союз, він зобов'язався створити Німеччині дружню підтримку, як зі свого боку Німеччина зобов'язалася, вірогідно, не перечити розвитку планів Англії у долині Нілу і на Крайньому Сході» [13].

Сам імператор Вільгельм II признавався російському послу в Берліні графу Н.Остен-Сакену: «Досягнута угода, що кожне придбання португальських колоній, зроблене Англією, повинно бути поділено між нами. Це дасть мені гарні шматки колоніальних володінь і добрі вугільні станції. Ми взаємно визнали наші сфери впливу в Африці» [14, с. 76]. Бюлов також оцінював англо-німецький договір 1898 року дуже високо: «Він здатний забезпечити нам виключне право на область, у два рази більшу за розмірами, ніж Німецька імперія, дозволив би

шляхом доступу із Східної Африки до Замбезі й з Південно-Західної Африки до Тигрової бухти об'єднати найкращим чином дві наші найважливіші колонії та, кінець кінцем, надав би бажану можливість одержання двох нових значних опорних пунктів у Конго» [1, Vd. 14 (1), № 3876].

Однак на практиці англо-німецька угода про поділ португальських колоній так і не була здійснена. Як влучно зауважив історик-германіст А.Єрусалимський, «велика дипломатична перемога німецького імперіалізму, який шукав «місця під сонцем», над англійським на цей раз виявилася пірровою перемогою. Німецька дипломатія зберегла «свободу рук», ще не помічаючи, що руки залишилися пустими» [15, с. 458]. Більше того, 14 жовтня 1899 року англійський уряд уклав з Португалією секретний Віндзорський протокол, який гарантував недоторканість її колоніальних володінь. Він по суті перекреслював плани переділу колоній за рахунок сфер впливу Португалії.

Значно більшого Німеччина досягла в районі Тихого океану. Скориставшись іспано-американською війною, слабкістю і невдачами Іспанії, кайзерівська дипломатія вчинила серйозний тиск на мадридський двір, доповнений демонструванням своєї, хоча й незначної у порівнянні з британською та американською, морської сили. 1 липня 1898 року Бюлов направив німецькому послу в Вашингтоні таку телеграму: «Імператор уважає одним з головних завдань німецької політики використання всіх можливостей, які надає іспано-американський конфлікт, для здобуття морських опорних пунктів у Східній Азії» [1, Vd. 15, №4151]. На вимогу морських та колоніальних кіл німецький уряд навіть направив до берегів Філіппін ескадру під командуванням адмірала Дидерихса, хоча при тодішній слабкості німецького флоту не могло бути мови про його участь у військових діях. Німеччина звернулася до Іспанії з пропозицією, щоб та віддала за взаємовигідною ціною все: «Чи то Філіппіни або острів Сулу, чи то Кароліни або острови в Океанії, чи то Фернандо-По або Канарські острови» [1, Vd. 15, №4168]. Наслідком стало врегулювання наприкінці 1898 року іспано-німецьких колоніальних суперечностей в Океанії. За договором від 9 лютого 1899 року Німеччина одержала Каролінські й Марсіанські острови (за винятком Гуаму) та Паулу, заплативши Іспанії 17 млн. марок.

Правлячі кола Німеччини охоче підтримали новий виступ уряду на колоніальному поприщі, бо бачили в ньому, перш за все, посилення ролі імперії як «світової держави». Зокрема, пангерманці так пояснювали значення цього успіху: «Уряд послідовно проводить німецьку світову політику і в цьому випадку при новому поділі світу забезпечив певну частину, яка в зв'язку з раніше здобутими володіннями на Великому океані створює в економічному й військовому відношенні замкнену острівну імперію» [16].

Останньою територією, одержаною Німеччиною в цьому районі, стало Західне Самоа. 14 листопада 1899 року була підписана англо-німецька угода, згідно з якою Англія відмовлялася від своїх прав на Уполу і Савайї на користь Німеччини. Взамін Німеччина передавала їй

свої права на Тонга, Німуе, спірні райони Соломонових островів і Західної Африки, а також остаточно розв'язувала руки англійським колонізаторам для боротьби з бурами на півдні Африки. У зв'язку з цим російський дипломат Стааль передавав 22 листопада 1899 року з Лондона М.Муравйову: «Як відомо, у Німеччині ця угода була сприйнята як торжество німецької дипломатії, тим більше чудове, що воно досягнуто у віддалених океанічних сферах, незважаючи на надзвичайну порівняну слабкість флоту імперії. В Англії не можуть цього повністю заперечувати. Неможливо стверджувати, що одержані компенсації рівні зробленим нею поступкам. Не зачіпаючи комерційного значення островів, що були віддані, хоча і в цьому плані рішення, безсумнівно, на користь Німеччини, досить указати, скільки виграє її престиж унаслідок того, що багаторічна суперечка за перевагу на острові Уполу та в столиці групи завершена повним вигнанням звідти її суперників... Англійці цінують її більше всього як засіб для поліпшення відносин з Німеччиною... Усунення приводів до непорозумінь з Німеччиною дасть їй (Великій Британії. – С.Т.) таку необхідну моральну підтримку в боротьбі з Трансваалем» [17].

У самій Німеччині заволодіння тихоокеанськими островами і частиною китайської території було оголошено важливою перемогою імперії на колоніальному поприщі. З цього приводу російський посол у Берліні Остен-Сакен писав 9 червня 1899 року Муравйову: «Приєднання до німецьких заокеанських володінь груп островів Каролінських і Марсіанських та Палас тутешня громадська думка зустрічає з великим співчуттям. Більшість органів преси відзначає порівняно низьку ціну купівлі й віддає належне дипломатичній особі пана Бюлова, якому нібито без шуму вдалося виконати те, що не вдалося у 1885 році самому князю Бісмарку». Виступаючи з трибуни рейхстагу, Бюлов заявив: «Придбання німецьких володінь у Південних морях завершено, і цей договір, як і договір з Китаєм відносно Кіао-Чао, є віхами на одному шляху – шляху до світової політики» [9, Bd. 3, 21.06.1899, S. 2685-2696]. В листі до кайзера Бюлов писав: «Випадок біля Самоа (бомбардування англо-американськими кораблями Апії, коли постраждало німецьке консульство. – С.Т.) є новим доказом того, що колоніальну («заокеанську») політику можна здійснювати тільки за допомогою досить великого флоту». Вільгельм II у цьому місці зробив позначку: «Про що я вже десять років проповідую осламу – депутатам рейхстагу» [1, Bd. 14(1), №4053].

Імператор тісно пов'язував плани зміцнення Німеччини як світової держави з успіхами колоніальної політики, яка в свою чергу повинна спиратися на підтримку сильного військово-морського флоту. Вперше Вільгельм II заявив про це 18 січня 1896 року на банкеті у зв'язку із святкуванням 25-річного ювілею імперії. Кайзер сказав: «Німецька імперія стала світовою державою. Всюди у найвіддаленіших куточках земної кулі живуть наші співвітчизники; німецькі товари, німецька наука, німецька підприємливість перепливають океани, і цінність того, що Німеччина посилає через моря, вимірюється тисячами мільйонів

марок. Ваш святий обов'язок, панове, допомогти мені міцно зв'язати цю велику Німецьку імперію з вітчизняною».

Отже, справжнім ґрунтом для реалізації німецьких планів «світової політики» мали стати сильний військово-морський флот і реальні теоретичні концептуальні побудови, які виправдовували і доводили б необхідність подібних планів. На теоретичній ідейній основі «світової політики» ми спинилися вище. Щодо німецької програми будівництва сильного військово-морського флоту, то це питання стало особливо актуальним з другої половини 90-их років XIX століття.

Головними прихильниками і пропагандистами «безмежних флотських планів» виступали сам імператор Вільгельм II і керівні кола націонал-ліберальної та імперської партії. Це яскраво проявилось у виступі в рейхстазі 1 грудня 1896 року націонал-ліберала й одного з діячів Пангерманського союзу Г.Пааше. Він заявив: «Німеччина є і залишається світовою державою й повинна у певному розумінні проводити політику ствердження своєї світової могутності... Ми повинні захищати наше світове становище за допомогою флоту» [9, Bd. 5, 1.12.1896, S. 3639]. Наступного дня у такому ж дусі висловився лідер імперської партії великий промисловець В. фон Кардорф: «Я знаходжуся на крайньому правому фланзі прихильників морського флоту, і мої бажання йдуть досить далеко» [9, Bd. 5, 2.12.1896, S. 3651]. Стосовно імператора, то він ще у січні 1895 року доводив лідерам провідних правлячих партій необхідність будівництва великого військово-морського флоту. Думку про флот він пов'язував з економічним розвитком Німеччини і неминучою боротьбою за колонії. Через два роки він писав: «Ясніше ясного, як нерозумно було десять років назад розпочати колоніальну політику, не маючи флоту, і давати її розмах, не турбуючись одночасно про відповідне будівництво флоту» [1, Bd. 13, № 3396].

Серед основних аргументів прихильників значного збільшення військово-морського флоту фігурували такі, як необхідність забезпечити збут німецької промислової продукції й доставку сировини за «допомогою морської торгівлі»; те, що «безприкладний ріст німецької морської торгівлі, суднобудування та інших видів промисловості, зв'язаних з нею, а також колоніальні здобутки, які служать опорними пунктами, не мають відповідного захисту», тоді як «найкращий захист вітчизняних берегів, віддалених колоній і торгового флоту полягає у бойовому лінійному флоті, здатному вийти в море, дати бій головним морським силам противника та якщо не відібрати у нього панування на морі, то хоча б похитнути його» [18, с. 135]. На нашу думку, це є прямим підтвердженням нерозривного зв'язку між колоніальною і флотською політикою, необхідності будівництва крупного військово-морського флоту із завданням збереження і розширення німецьких заокеанських колоніальних володінь та опорних пунктів.

Водночас у рейхстазі та уряді були впливові сили, які виступали проти флотських планів або ставилися до них дуже стримано. Це, перш за все, представники військових кіл, які боялися, що будівництво

великого флоту викличе зменшення асигнувань на сухопутну армію. Крім них, не бачили необхідності у розширенні планів військово-морського будівництва депутати від соціал-демократичної партії й католицької партії «Центр», представники Вільнодумного союзу й аграріїв. Проти будівництва крупного військового флоту також виступав найвпливовіший представник МЗС Ф. фон Гольштейн, який уважав достатнім створення морського флоту для берегової оборони.

У цій ситуації німецький імператор і профлотські кола не хотіли миритися з тим, що рейхстаг й уряд так повільно повертаються у бік активної політики посилення морських озброєнь. Вільгельм II навіть збирався розпустити рейхстаг та провести зміни в уряді. Наслідком таких його планів стало призначення у 1897 році контрл-адмірала А. Тирпіца на посаду статс-секретаря з військово-морських справ, а Б. Бюлова – статс-секретарем міністерства закордонних справ.

Тирпіц обґрунтував нову стратегічну військову концепцію – боротьби проти Англії за світове панування. Основою своєї політичної стратегії він запропонував ідею ризику. Суть її зводилася до наступного: ризик, загроза поразки, важких утрат або відчутних ударів можуть змусити Англію уникати зіткнення з її німецьким конкурентом. Тирпіц був першим, хто відчув основну тенденцію розвитку інтересів експансіоністських монополістичних кіл Німеччини – створення могутнього бойового лінійного флоту, здатного залучити на бік Німеччини нових союзників і протистояти основному економічному, морському й колоніальному супротивнику в особі Великобританії. Пізніше Тирпіц сформулював основні положення своєї концепції у вигляді триєдиного завдання:

по-перше, потрібно виграти час для створення могутнього військово-морського флоту;

по-друге, необхідно у зовнішній політиці уникати небезпечних інцидентів, які привели б до війни з якоюсь європейською державою;

по-третє, слід шукати «рівновагу сил на морях» шляхом зближення з Росією і Японією для протидії Англії.

Основну стратегічну мету німецького військово-морського флоту він визначив як «посилення нашої політичної могутності та нашого значення проти Англії» [19, с. 328].

Тирпіц одержав підтримку нового керівника дипломатичного відомства Бюлова. Ще його попередник А.Маршалл навесні 1897 року зазначив: «Питання про те, чи повинна Німеччина проводити світову політику, нерозривно зв'язане з іншим питанням: має чи не має Німеччина світові інтереси». І він доводив, що німецькі купці, судовласники, експортери, колоністи і колонізатори «розставляють фігури на великій шаховій дошці світу та чекають, що ми їх захистимо і використаємо» [9, Bd. 7, 18.03.1897, S. 5149]. В умовах, коли морські плани Тирпіца стали одним з головних питань політичної боротьби в Німеччині, саме Бюлов забезпечив їх остаточну підтримку і реалізацію на шляху «світової політики». Статс-секретар МЗС своє головне завдання бачив у тому, щоб шляхом переговорів з лідерами партій будь-яким способом протягнути флотські плани Тирпіца через

рейхстаг. У зв'язку з цим Бюлов говорив: «Політичні партії та, в першу чергу, їхні вожді підуть за нами тільки тоді, коли ми створимо в країні сильну течію за будівництво флоту. Нам доведеться забити у «національний барабан» (малося на увазі роздування широкомасштабної пропагандистської кампанії з метою просування законів про військово-морське будівництво від початкових відомчих планів до їх практичного здійснення. – С.Т.)» [16, Bd. 1, S. 59].

Наприкінці листопада 1897 року перед відкриттям сесії рейхстагу морський законопроект Тирпіца був опублікований. На нашу думку, це було зроблено з тією метою, щоб опозиція не мала часу опублікувати вагомі контраргументи. Щоправда, забігаючи наперед, відзначимо, що на перших порах Тирпіц не зумів реалізувати свій задум. Законопроект передбачав збільшення німецького флоту до кінця 1904 року до 19 лінійних кораблів (дві ескадри по вісім кораблів, один флагманський і два резервних кораблі), 8 броненосців, 12 великих та 30 малих крейсерів. «Для підтримки торгових інтересів» Німеччина повинна мати у закордонному плаванні до 23 бойових одиниць. Асигнування на створення такого флоту зростали майже у два рази. Чисельність екіпажів кораблів збільшувалася з 1818 до 26637 чоловік [20, с. 482].

Засідання рейхстагу, яке мало вирішити долю флотського законопроекту, відкрилося 30 листопада 1897 року. Однак, незважаючи на обґрунтування Вільгельмом II, Гогенлое і Тирпіцом необхідності створення крупного військово-морського флоту як «фактора могутності», рейхстаг у цілому зайняв суперечливу позицію. Депутат від соціалістів Шенланк узагалі стверджував, що торгівля не потребує захисту флоту й критикував «світову політику» [9, Bd. 1, 6.12.1897, S. 47].

Тоді перед членами рейхстагу з промовою, яка стала його політичним дебютом, виступив Бюлов. Російський посол Остен-Сакен, який знаходився серед присутніх, у своїй депеші з Берліна повідомляв, що «Бюлов говорив упевнено, ясно і красномовно, хоча, по суті нічого й не сказав». Але головне, що керівник німецького зовнішньополітичного відомства проголосив готовність кайзерівської Німеччини до здійснення «світової політики» (Weltpolitik) і завоювання «місця під сонцем» («Unter der Sonne»), тобто заявку Німеччини на свою частку у переділі світу. Бюлов, зокрема, підкреслив, що «пройшли ті часи, коли німець одному своєму сусідові залишав землю, іншому – море, а сам задовольнявся небом, де панує чиста доктрина. Ми нікого не хочемо відсувати в тінь, але ми вимагаємо для себе місця під сонцем» [9, Bd. 1, 6.12.1897, S. 60].

Однак рейхстаг усе ще не затвердив законопроект Тирпіца, хоча й не відхилив: подальше обговорення відкладалося на кілька місяців. Саме за цей час у результаті активної діяльності прихильників створення крупного військово-морського флоту визначилося нове співвідношення сил. За даними органу пангерманців «Alldeutsche Blätter», протягом грудня 1897 – лютого 1898 років у рейхстаг надійшло 115 петицій з Німеччини і 50 петицій від німців за кордоном з вимогою затвердити законопроект про флот [21]. Напередодні його

нового обговорення 13 січня 1898 року в Берліні відбулися великі збори впливових купців, промисловців, представників банків, які вимагали затвердження законопроекту. З рефератом про флотську політику на них виступив лідер зацікавлених у позитивному розв'язанні питання про нарощування військово-морської могутності Німеччини парламентарієць габсбурзький судновласник А.Верман.

У пропагандистському забезпеченні програми будівництва німецького військово-морського флоту активну участь узяв сам Тирпіц, про що є свідчення в його спогадах. Тирпіц писав: «Я вважаю своїм правом і обов'язком роз'яснювати широким колам, які інтереси покладені на карту; потрібно було розширити вузький горизонт народу, пробудити свідомість культурного значення моря, яка раніше була відсутня у нього або приспана ходом нашого історичного розвитку; поглибити переконання в тому, що дійсність владно вказує нам цей шлях, якщо ми хочемо продовжити, не вдаючись до масової еміграції, той розквіт нашої перенаселеної вітчизни, який настав після введення протекціоністського тарифу Бісмарка. Геринген організував інформаційний відділ імперського морського відомства; він об'їхав університети, причому майже всі економісти – до Брентано включно – обіцяли йому повну підтримку. Шмоллер, Вагнер, Зеринг, Шумахер і багато інших заявляли, що затрати на флот є продуктивними... Так намітилося зрушення у трактуванні національно-політичних питань, яке було значною противагою безплідним соціально-політичним утопіям» [15, с. 143-144]. У результаті 23 березня 1898 року на засіданні рейхстагу флотський законопроект був затверджений.

Ця подія означала успіх не тільки Вільгельма II, Бюлова і Тирпіца, але й впливових фінансово-промислових кіл, котрі виступали за посилення позицій Німеччини як «світової держави» на шляху зовнішньополітичної експансії. Так, Пангерманський союз зняряддя німецької «світової політики» вважав посилення морської могутності [23].

Для закріплення цього успіху був створений новий пропагандистський центр – Флотський союз на чолі з новим королем Албанії (у майбутньому) принцем В.Відом і редактором газет «*Berliner neueste Nachrichten*» (орган промисловця Ф.Круппа) і «*Berliner politische Nachrichten*» (орган прусського міністра фінансів І.Мікеля) В.Швейнбургом. Рупором новоствореної організації стала газета «*Post*», яка виражала інтереси імперської партії та її лідера, впливового підприємця К.Штумма. Правління союзу знаходилося в Берліні й складалося з 40 чоловік. На їх утримання витрачалося 24% річного бюджету Флотського союзу. Союз видавав щомісячник «*Flotte*», щотижневик «*Überall*», а також «*Allgemeine Marine-Korrespondenz*», «*Flottenjahrbuch*» і «*Flottenanpreis Kalender*».

У першу чергу Флотський союз, спираючись на підтримку Пангерманського союзу і Колоніального товариства, почав проводити думку про необхідність створити ще більший флот, ніж передбачалося за законопроектом від 23 березня 1898 року. Здійснюючи агітацію про прийняття закону про збільшення військово-морського флоту, союз

протягом 1898-1900 років. розповсюдив 6 млн. примірників книг і брошур, організував 3600 доповідей та лекцій. Кошти на це надходили переважно у вигляді спеціальних пожертвувань від німецьких приватних осіб і досягли суттєвої цифри – 411812 марок [24].

На деякий час, щоправда, відкрита пропаганда на користь нових озброєнь у Німеччині була зірвана її участю у роботі першої Гаазької конференції з роззброєння (18 травня – 29 липня 1899 року). Однак реальних документів, які б передбачали заборону збільшення чисельності військ і військових бюджетів на п'ять років, а морського бюджету на трирічний термін, не було прийнято. Це розв'язало руки німецьким глашатаям нових планів збільшення армії й флоту під прикриттям захисту континентальних та заморських інтересів Німеччини. Виступаючи у рейхстазі 11 грудня 1899 року, Бюлов заявив: «Що робити, світ уже поділений ... Ми тільки тоді зможемо триматися на висоті, коли ми зрозуміємо, що для нас неможливе благополуччя без великої могутності, без сильної армії, без сильного флоту... У прийдешньому столітті німецький народ буде або молотом, або наковальнею» [9, Bd. 4, 11.12.1899, S. 3292-3295]. Через кілька днів уряд відкрито наголосив, що виносить на розгляд рейхстагу новий закон, який передбачає значне зростання морських озброєнь.

Нова морська програма Тирпіца викликала великі дебати, але її швидкій реалізації несподівано допоміг зовнішньополітичний фактор. У кінці грудня 1899 року і на початку січня 1900 року англійські військові кораблі затримали три німецькі пароплави – «Bundesraht», «General» і «Gerzog» – за підозрою у провезенні контрабандних товарів для бурів. Бюлов зачитав це повідомлення кайзеру й закінчив його словами: «Немає такого вітру, який не приніс би чогось доброго». А Тирпіц додав: «Це той самий вітер, який нам необхідний, щоб привести наш корабель у гавань. Тепер флотський закон пройде. Ваша Величність повинна нагородити англійського командира орденом з подякою за проведення нашого флотського закону» [15, с. 537]. У Німеччині розгорнулася бурхлива антианглійська і профлотська кампанія. Бюлов навіть висловлював побоювання, чи не збирається Англія компенсувати свої невдачі у сухопутній війні проти бурів успішною морською війною проти Німеччини [1, Bd. 15, №4457].

У цих умовах 12 червня 1900 року рейхстаг остаточно затвердив нову морську програму, яка передбачала подвоєння німецького флоту і перетворення його у наймогутніший, після англійського, флот у світі. Згідно із законом 1900 року, німецький флот до 1915 року мав налічувати 38 лінійних кораблів, 14 броненосців і 38 легких крейсерів [25, с. 18]. Це означало, що військово-морський флот, спрямований на боротьбу за оволодіння опорними пунктами далеко за європейськими кордонами Німеччини, перетворився в одне з головних знарядь її експансіоністської зовнішньої політики. Підтвердженням цього стало вже захоплення перших «опорних пунктів» – гарантованих місць за кордоном, які знаходяться під німецькою владою – на території Китаю і в басейні Тихого океану.

Закликаючи до переходу на рейки «світової політики» при сприянні могутнього флоту, кайзер під час спуску на воду броненосця влітку 1900 року у Вільгельмсгафені проголосив: «Як потужно б'є океан у ворота нашої вітчизни і змушує нас утвердити як вищий закон своє місце у світі, закликає нас до світової політики. Океан необхідний для величі Німеччини, але він також показує, що на ньому й далеко по той бік його без Німеччини, без німецького імператора не повинно відбуватися жодної події» [20, с. 633].

Таким чином, імперіалістичні кола Німеччини наприкінці XIX століття фактично остаточно стали на шлях широкомасштабної «світової політики», важливою ланкою якої була подальша колоніальна експансія з опорою на сильний військово-морський флот. Про це навесні 1900 року відверто заявив князь Бюлов, водночас намагаючись, наскільки це було можливо, завуалювати агресивну спрямованість зовнішньополітичного курсу своєї держави. Він сказав: «Під словами «світова політика» я розумію тільки турботу про розв'язання завдань, які постали перед нами, і впливають із зростанням нашої індустрії, нашої торгівлі та нашого судноплавства. Ми не можемо перешкоджати зростанню німецьких заморських інтересів. Ми не можемо стримувати нашу торгівлю, нашу промисловість, робочу силу, активність та інтелект. Ми не думаємо про те, щоб здійснювати агресивну, експансіоністську політику. Ми хочемо тільки захистити вагомні інтереси, які здобули в усіх частинах світу в ході природного розвитку подій... Агресивні тенденції повністю чужі нам, ми не хочемо здійснювати ані авантюристичну, ні фантастичну політику, ми хочемо й у майбутньому розвиватися тільки в мирних умовах, як в економічному, так і в політичному плані...» [1, Bd. 1, S. 415-416] Насправді, ці слова, як ми вже переконалися, були дуже далекі від реалій кінця XIX століття.

Найчіткіше принципова позиція німецьких експансіоністських кіл була сформована Пангерманським союзом: «Тільки за умови, що ми сильні на морях, великі морські держави дозволять нам створити економічний союз в центрі Європи... і тільки за наявності широкої середньоевропейської основи ми зможемо здобути світові позиції й в інших частинах земної кулі і втримати їх». В ідеології й практичній діяльності саме Пангерманського та Флотського союзів і Колоніального товариства наприкінці XIX століття найяскравіше були виражені прагнення до реалізації німецьких континентальних та заокеанських колоніальних планів. Метою їх пропаганди стала політична й ідеологічна підготовка німецького суспільства до реалізації Німецькою імперією великої анексіоністської програми на континенті – «Mitteleuropa» – і за його межами – «Weltpolitik».

Перехід наприкінці XIX століття до «світової політики» супроводжувався загарбанням Німеччиною нових колоній і розгортанням гонки морських озброєнь. Вона стала одним з найважливіших аспектів англо-німецького суперництва й суттєвим компонентом «світової політики» як політики сили. Існував тісний і нерозривний зв'язок військово-морської політики із колоніальною та

зовнішньополітичною експансією Німеччини в цілому, будівництва потужного військово-морського флоту із завданнями збереження і розширення віддалених від метрополії колоніальних володінь й опорних пунктів. Створення останніх за підтримки Тирпіца і Бюлова неминуче вело до загострення міжімперіалістичних суперечностей на міжнародній арені. Німецька «світова політика», ідейні, політичні та економічні основи якої були закладені в кінці XIX століття, неминуче штовхала імперію Вільгельма II до війни, в ході якої вона мала витіснити конкурентів і остаточно зайняти «місце під сонцем» як велика та впливова «світова держава».

Список використаних джерел

1. Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd. 1-40. – В., 1922-1927.
2. Архив внешней политики Российской империи Архивно-Дипломатического департамента МИД Российской Федерации. Фонд «2-я газетная экспедиция». – Оп.476. – Спр.270. – Арк.1-23.
3. Там само. – Арк. 18.
4. Там само. – Арк. 1, 10-11.
5. Там само. – Арк. 19.
6. Там само. – Фонд «Китайский стол». – Оп.28. – спр.114. – Ч. 2. – Арк. 4-5.
7. Соловьев Ю.Я. 25 лет моей дипломатической службы (1893-1918) / Ю.Я. Соловьев. – М.: Госиздат, 1928. – 124 с.
8. Архив внешней политики Российской империи Архивно-Дипломатического департамента МИД Российской Федерации. Фонд «Китайский стол». – Оп.28. – Спр.114. – Ч. 2. – Арк. 149.
9. Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstages. – В., 1871-1900.
10. Захват Германией Киао-Чао в 1897 г. // Красный архив. – 1938. – Т.2. – С. 47-58.
11. Bülow V. Denkwürdigkeiten / V. Bülow. – Bd. 1. – 408 s.
12. Фей С. Происхождение мировой войны / С. Фей. – М.: Госиздат, 1934. – Т. 1. – 345 с.
13. Архив внешней политики Российской империи Архивно-Дипломатического департамента МИД Российской Федерации. «Фонд Политический архив». – Оп.1. – Спр.2117. – Арк.16.
14. Англо-германское сближение в 1898 г. // Красный архив. – 1933. – Т.1. – С.68-77.
15. Ерусалимский А.С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века / А.С. Ерусалимский. – М.: Воениздат, 1951. – 618 с.
16. Aldeutsche Blätter. – 11.06.1899.
17. Архив внешней политики Российской империи Архивно-Дипломатического департамента МИД Российской Федерации. Фонд «Канцелярия МИД». – Оп.1. – Спр.65. – Арк.318-322.

18. Туполев Б.М. Кайзеровский военно-морской флот рвется на океанские просторы (конец XIX – начало XX в.) / Б.М. Туполев // Новая и новейшая история. – 1982. – №3. – С. 131-139.
19. Тирпиц А. Воспоминания А. Тирпиц: Пер. с нем. – М.: Воениздат, 1957. – 397 с.
20. Ротштейн Ф.А. Международные отношения в конце XIX века / Ф.А. Ротштейн. – М.-Лнг.: Госполитиздат, 1960. – 582 са.
21. Alldeutsche Blätter. – 6.03.1898.
22. Там само. – 3.04.1898.
23. Гейден Г. Монополии. Пресса. Война / Г. Гейден: Пер. с нем. – М.: Воениздат, 1964. – 211 с.
24. Алафузов В.А. Доктрины германского флота / В.А. Алафузов. – М.: Воениздат, 1956. – 343 с.
25. Alldeutsche Blätter. – 11.06.1899.

S.S. Troyan

**КОЛОНИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КАЙЗЕРОВСКОЙ ГЕРМАНИИ
В ФОРМАТЕ БОРЬБЫ ЗА МЕСТО ПОД СОЛНЦЕМ
(1896-1900 ГОДЫ)**

В статье раскрыта взаимосвязь между колониальной политикой и вступлением кайзеровской Германии на путь «мировой политики» в 1896-1900 годах. Освещен ход немецкой колониальной экспансии в Китае, Океании и Африке и ее влияние на разработку и принятие рейхстагом законов о построении могущественного военно-морского флота.

***Ключевые слова:** Германская империя, колониальная политика, «мировая политика», военно-морской флот.*

S.S. Troyan

**THE COLONIAL POLICY OF THE KAISER'S GERMANY
IN SEARCHING FOR «THE PLACE UNDER THE SUN»**

The relationship between colonial policy and the Kaiser's Germany's taking the path of the "world politics" in 1896-1900 is revealed in the article. The German colonial expansion in China, Oceania and Africa and its impact on the development and the Reichstag's adoption of laws on building a powerful Navy is elucidated.

***Keywords:** German Empire, colonial policy, "world politics", Navy.*

Надійшла до редакції 15 квітня 2011 року

